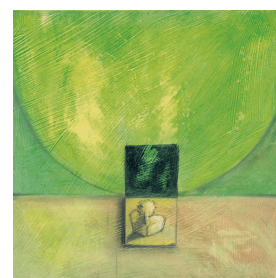

De politieke en sociaal-economische situatie ten tijde van Don Bosco

Lei Stienaers

Achtergrondartikel van de hand van Lei Stienaers over de politieke en sociaal-economische situatie in het 'Italië' ten tijde van Don Bosco.

samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven

1. DE POLITIEK ONTWIKKELING

1.1 De Franse revolutie en de revolutionaire bewegingen in de 19de eeuw

De Franse Revolutie en de revolutionaire ontwikkelingen in de 19de eeuw vormen het referentiekader voor de ontwikkelingen in het Italië van Don Bosco.

1.1.1 De Franse revolutie (1789)

De Franse Revolutie maakte een einde aan de absolute macht van de koning en aan de voorrechten van de adel.

Toen Lodewijk XVI in 1789 de Staten-Generaal, de vertegenwoordiging van de standen (clerus, adel, derde stand), bijeenriep om bijkomende belastingen goed te keuren, eisten de afgevaardigden van de derde stand politieke hervormingen. Zij haalden hun ideeën van volkssoevereiniteit en scheiding der machten bij de verlichte filosofen van de 18de eeuw. In Frankrijk waren die speciaal populair omdat de maatschappij hier meer dan elders verstrikt zat in verstarde en achterhaalde structuren. Uit geldnood, Frankrijk stond voor een staatsbankroet, gaf de koning toe. De Staten-Generaal vormden zich om tot een constituant en nam ingrijpende maatregelen: ze schaften de voorrechten van adel en clerus af en het ambachtelijk systeem, proclameerden de verklaring van de rechten van de mens en de burger en gaven Frankrijk een grondwet met cijnskiesrecht waardoor alleen de rijken mochten stemmen. Na de inname van de Bastille en de volksofstand in Parijs werd in 1791 algemeen stemrecht toegekend. De revolutie werd gewelddadig, radicaliseerde en liep uit op de dictatuur van Robespierre. De revolutionairen van het eerste uur stierven op het schavot, kerk en priesters kwamen in verdrukking. Vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid, de leuze van de revolutie, kregen een vieze smaak.

1.1.2 De revolutie over de grenzen

De ontwikkelingen in Frankrijk verontrustten de leidinggevende kringen van Europa. De gevluchte adel had het niet moeilijk gelijkgezinden in het buitenland tot inmenging in Frankrijk te bewegen, zeker niet na de terechtstelling van Lodewijk XVI. Een ongeregeld leger van vrijwilligers, een volksleger, geen huurleger meer van de koning, nam het op tegen de invallers en redde de revolutie. Het enthousiasme voor de revolutionaire idealen was zo groot dat de vrijheid en gelijkheid met de wapens uitgedragen werd naar andere landen. Eerst naar de Nederlanden en in 1796 naar Italië. Revolutionaire legers onder leiding van Napoleon vielen Noord-Italië binnen. Zij wekten de illusie van bevrijding, bevrijding van oude vorstelijke bestuurssystemen en van vreemde overheersers. Achteraf stelden deze 'bevrijde' volkeren vast dat zij overgeleverd waren aan de Franse dictatuur. Deze ervaring versterkte het verlangen naar vrijheid en gelijkheid. Dit werd snel een streven naar bevrijding van buitenlandse, in casu Franse, overheersing. Daarmee is het nationalisme geboren.

1.1.3 Napoleon

In 1799 greep Napoleon naar de macht. Na 10 jaar revolutionaire onrust snakte de bevolking naar rust en aanvaardde ze de militaire dictatuur van de generaal. Napoleon stabiliseerde de revolutionaire verworvenheden die niet strijdig zijn met zijn alleenheerschappij en gaf de Fransen zelfrespect door zijn militaire successen en territoriale veroveringen. In 1812 had Frankrijk zijn grondgebied in het Noorden uitgebreid tot aan de Baltische Zee, in het Oosten met het Rijnland en Zwitserland en met Noord-Italië tot Rome. Centraal en Zuid-Europa hebben zich moeten schikken naar de Franse belangen. Zo maakte bijna heel Europa kennis met het revolutionaire gedachtegoed.

Tegen deze Franse suprematie werden steeds opnieuw maar tevergeefs coalities gesmeed. Maar na de onfortuinlijke oorlog van Napoleon tegen Rusland versloeg de zevende coalitie hem uiteindelijk definitief bij Waterloo (1815).

1.1.4 Het Congres van Wenen (1815)

De grootmachten, Engeland, Oostenrijk, Pruisen en Rusland, kwamen bijeen in Wenen om de orde te herstellen in Europa. In het Congres van Wenen onderhandelden zij om in Europa een nieuw evenwicht te creëren dat een einde moet stellen aan de Franse suprematie. Daartoe bedeeden zij zich met grondgebied ten koste van vroegere kleine staten. Tegen Frankrijk werden bufferstaten opgericht in het Noorden en in Italië. Oostenrijk en Pruisen kregen grondgebied dicht bij Frankrijk als een vooruitgeschoven bruggenhoofd.

De vroegere vorsten werden zo veel mogelijk in hun macht hersteld. De bevoorrechte standen, clerus en adel, kregen hun voorrechten terug. Afspraken kwamen tot stand om op te treden tegen alle pogingen tot revolutionaire hervormingen. Metternich, de kanselier van Oostenrijk was de sterke man achter deze restauratiepolitiek.

1.1.5 De revoluties in de 19de eeuw

Het Congres van Wenen had het verlangen naar vernieuwingen onderschat. In 1820, maar vooral in 1830 en 1848 storten golven van revoluties zich over Europa. De stuwkracht kwam van liberalen, nationalisten of democraten. De liberalen streefden naar een constitutionele monarchie, gebaseerd op de rechten van de mens, maar waarbij de politieke macht beperkt bleef tot hen die zware belastingen betaalden (enkele procenten van de bevolking). De nationalisten of patriotten wilden alle volksgenoten verenigen in één staat of hun volk afscheiden uit een groter geheel. De democraten spanden zich in om de arbeiders, de armen, met algemeen stemrecht gelijke rechten te geven of door omverwerping van het bestaande regime hen aan de macht te brengen.

Aanvankelijk slaagde het Congres van Wenen erin de opstanden te onderdrukken. In 1820 lukte alleen in Griekenland de nationale revolutie. In 1830 werden alle grondwetten opnieuw afgeschaft behalve in Frankrijk en België. De Belgische grondwet werd het model voor alle revolutionairen.

Het jaar 1848 kende de sterkste revolutiegolf. Heel Europa stond in brand. Het fabrieksproletariaat was op meerdere plaatsen de stuwende kracht achter de revolutie, maar zoals zo vaak ging ook nu de burgerij met de winst lopen. Zwitserland en Piëmonte verwierven een liberale grondwet. De grootmachten slaagden deze keer er maar ten dele in de revoluties te onderdrukken. Metternich werd in Oostenrijk wandelen gestuurd. Dit betekende zowat het einde van de restauratie. In Frankrijk kwam Napoleon III aan de macht.

1.1.6 De democratiseringsstrijd

Vanaf het midden van de eeuw zal de politieke strijd zich focussen op de tegenstelling tussen de democraten en de liberalen. De werkmassa wilde gelijke rechten op politiek en materieel gebied. Verschillende ideeën werden aangereikt om deze gelijkheid te realiseren: de democratische grondwet, het corporatisme, de revolutie volgens marxistische opvattingen. In de westerse wereld liep deze strijd uit op een democratische staatsordening, een constitutioneel regime met algemeen stemrecht. Sociale wetten verbeterden er het lot van de werkmassa. In Rusland, waar de vorstelijke soevereiniteit halsstarrig gehandhaafd bleef, slaagde in 1917 de marxistische revolutie, een late nawerking van het ideeëngoed van de Franse Revolutie.

1.2 De politieke ontwikkeling in Italië in de 19de eeuw

1.2.1 De periode van de Restauratie (1815-1848)

1.2.1.1 Het Italiaans territorium na het Congres van Wenen

Het Congres van Wenen had met enkele correcties Italië heringericht naar het model van voor de Franse inmenging.

In het Noorden was het koninkrijk Sardinië-Piëmonte opnieuw opgericht. Het omvatte ook Savoye, Nice en Genua. Het was een respectabele bufferstaat tegen eventuele nieuwe uitvallen van Frankrijk. Turijn was de hoofdstad. Het koninkrijk Lombardije-Venetië werd aan Oostenrijk toegekend. Een onderkoning voerde er stipt de richtlijnen van Wenen uit. De vorstendommen Parma, Modena en Toscane gingen naar vorsten uit de Habsburgse dynastie. Zo had Oostenrijk ook hier een voet aan huis. De pauselijke staten kwamen terug onder het bestuur van de paus. Het was van oppervlakte een belangrijk gebied van aan de Adriatische kusten tot in Rome. De Bourbonfamilie kreeg het koninkrijk Napels-Sicilië. In tegenstelling met de rest van West-Europa was Italië – zoals trouwens ook Duitsland - een lappendeken van staatjes.

1.2.1.2 De herinvoering van de oude maatschappij

Alsof er geen Franse Revolutie was geweest installeerden de vorsten zich op hun troon. In Piëmont-Sardinië was dit Vittorio Emanuele I (1814-1821). Hij herstelde de clerus en de adel in hun vroegere voorrechten.

De Restauratie – zo heette deze periode – miskende het verlangen naar een moderne maatschappij zoals die tenminste bij de middenklasse sterk was doorgedrongen. Anderzijds was de roep naar vrede, naar rust in alle lagen van de bevolking zo groot dat deze miskenning van de liberale ideeën tijdelijk een kans kreeg. Ondergronds echter kookte en bruiste de moderniteit. Geheime genootschappen cultiveerden en propageerden het revolutionaire gedachtegoed.

1.2.1.3 De opstand van 1821

In januari 1820 sloeg in Spanje de vlam al in de pan. De revolutie kreeg navolging in Napels-Sicilië. Er volgden opstanden in meerdere Italiaanse steden. Maar Oostenrijkse legers herstelden de orde. De restauratiekrachten behielden de bovenhand. Een opstand in Piëmonte leidde tot een troonsafstand. De koning gaf zijn kroon door aan zijn broer Carlo Felice (1821-1831), die omwille van zijn afwezigheid zijn jongere broer Carlo Alberto tot regent benoemde. Onder het regentschap van Carlo Alberto werd tijdelijk een grondwet toegestaan. Maar ook hier grepen de Oostenrijkers in en installeerden de conservatieve Carlo Felice op de troon.

1.2.1.4 Het bewind van Carlo Felice

Carlo Felice was een typische restauratievorst. Hij ontleende zijn macht, zijn soevereiniteit aan God, was zijn plaatsvervanger en had de taak – zo meende hij – als een goede en strenge kleine god zijn onderdanen op het goede spoor te houden. Hij gaf de kerk de opdracht onderwijs te verstrekken naar zijn ideeën en met zijn tuchtsysteem. Don Bosco leerde dit onderwijssysteem kennen in zijn studietijd in Chieri. De bisschoppen kregen de taak toezicht te houden op de zedelijke en politieke inhoud van de boeken en ze zo nodig te censureren. Als strenge vader van zijn onderdanen schuwde hij de lijfstraffen niet. De doodstraf was een heilzaam afschrikmiddel. Hij hield er zijn bijnaam van ‘Carlo de Wrede’ aan over.

1.2.1.5 De revolutie van 1830

Carlo Felice maakte de nieuwe uitbarsting van revolutionaire opstandigheid in 1830 nog juist mee. Hij hoefde echter niet meer op te treden, want hij stierf in april 1831. Zijn jongere broer Carlo Alberto, de regent van 1821, volgde hem op. In tegenstelling met 10 jaar vroeger koos Alberto resoluut voor de restauratiepolitiek. Om dat voor iedereen duidelijk te maken, liet hij in verschillende steden liberale opstandelingen terechtstellen of stuurde ze naar de galeien.

1.2.1.6 De revolutionaire bewegingen

De beweging van Mazzini

Mazzini (1805-1872) stichtte als balling in Marseille het blad 'Het jonge Italië'. Hij had een fascinerende invloed op de 'jeugd' van Italië. Zijn beweging speelde in op de grondige afkeer voor de Oostenrijkers, voor hun geheime dienst, voor hun leger. Oostenrijk had 70 000 soldaten gestationeerd in Lombardije-Venetië in vier garnizoenssteden. Een uitvalsbasis naar Frankrijk, maar ook naar alle Italiaanse staten als hun stromannen op de troon de situatie niet meer aankonden. Op dezelfde wijze als de Oostenrijkse geheime dienst het schiereiland binnensloop, infiltreerden de handlangers, de getrouwen van Mazzini in ondergrondse geheime genootschappen en droegen de ideeën van hun inspirator uit. Mazzini wilde op de eerste plaats de staatsordening volgens de ideeën van de restauratie omverwerpen. De revolutie moet leiden tot de eenmaking van Italië onder leiding van een president en het land onafhankelijk maken van Oostenrijk. De nieuwe ordening zou vrijheid en gelijkheid moeten geven aan alle mensen, ook aan de arbeiders. Later zal Mazzini aanleunen bij de internationale arbeidersbeweging. Mazzini en de zijnen waren de vijanden van de restauratiekrachten maar ook van de constitutionele vorsten.

Een van de belangrijkste bewonderaars van Mazzini was Giuseppe Garibaldi (1807-1882). Van hem is de uitspraak bekend *'het is beter te sterven voor vrijheid dan te leven als slaaf'*. Als balling in Zuid-Amerika leerde hij de militaire dienst en werd hij krijgsheer. Hij wachtte op zijn kans om in Italië in te grijpen. Die gelegenheid kreeg hij met de revolutie van 1848. Hij was een romantische nationalist. Zijn avontuurlijke aanpak wekte veel enthousiasme.

De neowelfische beweging

Deze beweging steunde op een opvatting uit de Middeleeuwen die aan de paus het leiderschap over de wereld toekende. Vincenzo Gioberti (1801-1852) was een van de denkers en woordvoerders. Hij streefde naar een samengaan van kerk en natie en een verzoening van katholicisme en liberalisme. In hun ogen kwam de paus het leiderschap toe over de federatie van Italiaanse staten. In 1846 leek met de pauskroning van Pius IX hun droom in vervulling te gaan. De nieuwe paus schonk gratie aan de duizend politiek gevangenen. Hij liet bannelingen terugkeren en stond beperkte persvrijheid toe. Er was geen vorst in Italië die meer progressief was, dacht men. De harten van alle revolutionairen begonnen sneller te kloppen. Garibaldi bood zijn diensten aan. Mazzini schreef een steunbrief vanuit zijn ballingsoord Londen. De revolutionairen zagen al een verenigd Italië aankomen onder leiding van de paus. Don Bosco zou enige sympathie gekoesterd hebben voor deze ideeën. Pius IX heeft door zijn maatregelen de droom aangewakkerd en kreeg zo een rol toebedeeld die hij niet kon en wou waarmaken. De ontgoocheling hierover bij de revolutionairen leidde tot scherpe tegenstellingen tussen de katholieken en het nieuwe Italië. 'Een liberale paus is een paradox', moet Metternich gezegd hebben.

De liberale beweging

De liberale beweging streefde naar een burgerlijke staat: een constitutionele monarchie met cijnskiesrecht. Voor alle mensen, ook voor de laagste sociale groepen, waren in de grondwet persoonlijke rechten en vrijheden gewaarborgd. De politieke macht was echter voorbehouden voor de rijke burgers, zij die belastingen betaalden. Zo konden zij, dankzij de politieke macht, hun economische belangen veilig stellen. Economische groei was voor hen heel belangrijk. De beweging streefde naar de eenmaking van Italië onder de leiding van Piëmont-Sardinië. Zij geloofden niet in een Italiaanse staat onder voorzitterschap van de paus. De meest verdienstelijke politicus uit deze groep was Cavour (1852-1861).

1.2.2 De periode van het Risorgimento (1847-1852)

1.2.2.1 De revolutie van 1848

In 1848 stond heel Europa in rep en roer. In bijna alle landen, in vele steden braken opstanden uit. In Frankrijk proefde het proletariaat enkele maanden van de macht, maar de burgerij kwam uiteindelijk weer als overwinnaar uit de revolutie. In Oostenrijk leidden de opstanden tot de val van Metternich.

In Italië was het heel onrustig. In januari moest de koning van Napels een grondwet toestaan. Dit gebeurde ook in Toscane. In maart was het de beurt aan de paus. Als steeds twijfelde Carlo Alberto. Toen hij bekend maakte een constitutie te overwegen, leidde dit tot een groot feest in Turijn. Ook Don Bosco was met zijn patronaatsjongens uitgenodigd, maar hij hield zich afzijdig. De aartsbisschop bedankte eveneens voor de eer, maar zijn seminaristen deden ijverig mee. Daarop sloot Mgr. Frasoni het seminarie. Het begin van een hetze tegen hem, de kerk en de kloosters. De gemoederen zijn zo opgehitst dat zelfs de ondertekening van de constitutie geen vrede of rust brengt. Don Bosco kon de politiek niet buiten zijn oratorio houden. Een kogel miste hem op een haar. Sommige medewerkers deden actief mee aan de politiek en sleurden de jongens mee in revolutionaire avonturen. Het patronaat bleef verscheidene weken bijna leeg.

1.2.2.2 De eerste onafhankelijkheidsoorlog

Op vraag van de Milanese opstandelingen en onder druk van de politici en de straatagitatie in Turijn verklaarde Carlo Alberto de oorlog aan Oostenrijk. Dit werd de eerste onafhankelijkheidsoorlog. Heel Italië was laaiend enthousiast. Vanuit verschillende vorstendommen, ook vanuit de pauselijke staten, vertrokken aanzienlijke hulpkorpsen. Aanvankelijk verliep de oorlog succesvol. Als men de paus om nog meer hulp vroeg, schiep de kerkvorst duidelijkheid over zijn politiek. Hij mocht aan de oorlog niet deelnemen. Hij was ook de paus van de Oostenrijkse katholieken. Hij kon niet de wereldkerk leiden en een Italiaanse politiek voeren. Hij zou nooit de president kunnen zijn van een Italiaanse republiek. Zijn zogenaamde liberale maatregelen waren verkeerd uitgelegd. Zij waren ingegeven door christelijke bewogenheid met zijn mensen, met de gevangenen, niet door politiek liberale motieven.

De droom van een Italiaanse statenbond onder leiding van de paus spatte als een zeepbel uit elkaar. De paus had hoge verwachtingen gewekt bij de revolutionairen. Nu werd hij hun vijand. Hij moest vluchten en in Rome werd de republiek uitgeroepen onder leiding van Mazzini en Garibaldi. De paus en de kerk kwamen zwaar in de verdrukking. Geweld en pesterijen tegen priesters namen toe. De houding van de paus leidde er toe dat de andere vorsten de hulpkorpsen terugtrokken. Zij wilden immers niet vechten voor de macht en de eer van Carlo Alberto en Piëmonte. De koning stond er nu alleen voor. Hij verloor in juli de slag bij Custoza. De ontgoocheling in Italië en Turiijn was groot.

1.2.2.3 Piëmonte, een constitutionele monarchie

In 1849 dwong de linkse meerderheid in het parlement de koning om opnieuw de wapens op te nemen tegen Oostenrijk. De soldaten waren heel wat minder enthousiast. Ze wisten intussen dat oorlog geen spelletje was. In Noord-Italië stak de honger opnieuw de kop op. Bij Novara verloor Carlo Alberto een tweede keer de veldslag. Voor de koning betekende dit het einde. Hij deed afstand van de troon. Eer het jaar om was, stierf hij. Zijn zoon Vittorio Emanuele II (1849-1878) volgde hem op. Hij onderhandelde zelf de vrede met Radetsky. Uit medelijden met de jonge koning legde de oude maarschalk een gematigde vrede op.

In gans Italië liep het revolutionair avontuur slecht af. De Oostenrijkers herwonnen hun macht en invloed. Franse legers herstelden de paus op zijn troon.

Italië had niets gewonnen. Piëmonte veel verloren. Maar de revolutionairen behielden in Piëmonte hun grondwet. Aan dat voorbeeld konden alle patriotten zich optrekken.

De vijandige houding tegenover de paus, priesters, kerken en kloosters bleef nog lang nawerken. In 1854 werden de contemplatieve kloosters buiten de wet gesteld. Door zijn principieel apolitieke opstelling kon Don Bosco zijn werk voortzetten.

1.2.3 Cavour en de tweede onafhankelijkheidsoorlog.

1.2.3.1 Cavour (1852-1861)

In 1852 werd Cavour eerste minister van Piëmont-Sardinië. Hij had een duidelijk doel voor ogen: de eenmaking van Italië. Alle middelen waren goed om dit doel te bereiken. Hij zag in dat de dromerige romantische aanpak van Mazzini en Garibaldi niet de juiste weg was en dat Italië zich niet uit eigen kracht zou bevrijden. Slechts met internationale hulp, zowel militair als diplomatiek, kon het lukken.

Daarom stuurde hij in 1855 tegen alle protest in een Piëmontees leger naar de Krimoorlog. In '56 zat Cavour met de groten van Europa aan de onderhandelingstafel. In '58 kwamen Cavour en Franse keizer Napoleon in het geheim bijeen en maakten afspraken voor de toekomst: Italië zou opgedeeld worden in drie gebieden. Het noorden, het centrum en het zuiden. De paus bleef vorst van een beperkt gebied, Latium, en zou president worden van de confederatie. Napoleon zou in ruil voor zijn steun Savoye en Nizza krijgen en een zekere invloed mogen uitoefenen over het centrum. Een oorlog met Oostenrijk zou deze plannen moeten helpen verwezenlijken.

1.2.3.2 De tweede onafhankelijkheidsoorlog (1859)

In Piëmonte werden grote oorlogsvoorbereidingen getroffen: uitbreiding van het leger, bouw van militaire versterkingen, aanleg van oorlogshavens. Vrijwilligers stroomden toe. Oostenrijk doorzag het manoeuvre en eiste in een ultimatum de demilitarisering. Cavour weigerde. Zo begon de oorlog van Napoleon en Piëmonte tegen Oostenrijk. Op 4 juni 1859 had bij Solferino een van de gruwelijkste veldslagen plaats van de 19de eeuw. De Fransen en de Piëmontezen versloegen de Oostenrijkers. Ongeveer 30 000 doden bleven achter op het slagveld. Een Zwitsers bankier, Henri Durant, die toevallig in de buurt was, hielp bij de verzorging van de duizenden gewonden. Uit zijn bewegelijkheid ontstond later het Rode Kruis.

Don Bosco reageerde als volgt: *'Na de slag van Solferino heb ik altijd gezegd dat de oorlog een afschuwelijk iets is en naar mijn mening met alle liefde in strijd'*.

Na deze overwinning spraken Toscane, Parma, Modena en de pauselijke staten aan de Hadriatische kust zich uit voor de aansluiting bij Piëmonte. Napoleon was verrast door de ontwikkelingen. Hij vreesde Pruisen dat mobiliseerde en naar Frankrijk optrok. Ook de reactie van de katholieken waren hem een zorg. Daarom sloot hij - tegen de afspraak met Cavour in - een eenzijdige vrede met Oostenrijk. Hierdoor bleef Venetië van de Oostenrijkers maar Lombardije kwam bij Piëmonte. Cavour voelde zich verraden en was radeloos. Hij voelde zich medeverantwoordelijk en dacht aan aftreden.

1.2.3.3 Het koninkrijk Italië (1861)

Op 2 april 1860 kwam het gemeenschappelijk Italiaans parlement bijeen in Turijn. De bevrijde gebieden werden door Piëmonte geannexeerd. In juni begon Garibaldi, met steun van koning Vittorio Emanuele, maar niet van Cavour, aan de verovering van Sicilië. Met zijn roodhemden, een privé-legertje, ontschepte hij vanuit Genua en bevrijdde het eiland. Hij stak over naar Zuid-Italië met het plan Napels en Rome te bevrijden. Cavour vreesde de greep op de ontwikkelingen te verliezen. Hij was vooral beducht voor een internationale inmenging. Daarom ging hij zelf tot de aanval over. Hij trok met een leger naar Rome en Napels en slaagde erin Garibaldi te neutraliseren. Het nieuw gekozen Italiaanse parlement riep in 1861 Vittorio Emanuele II uit tot koning van Italië. Firenze werd de nieuwe hoofdstad. Voor Turijn betekende dit een economische aderlating. Venetië en Latium, het gebied rond Rome, bleven voorlopig buiten het koninkrijk.

De conservatieve katholieken rond de paus waren verontwaardigd over het verlies van het pauselijk grondgebied. Alhoewel Cavour met zijn slogan *een vrije kerk in een vrije staat* op een compromis aanstuurde, bleven de tegenstellingen onoverbrugbaar. In 1864 zal de paus zijn afkeer voor de moderne ontwikkelingen uitspreken in de encycliciek *Mirari vos*. Een groot aantal priesters stond achter de politieke ontwikkelingen. Don Bosco aarzelde. Hij verdedigde de paus door dik en dun maar over de politieke ontwikkeling sprak hij zich in die periode niet uit.

1.2.4 De bevrijding van Venetië (1866)

De aanhechting van Venetië kwam er in 1866 met de hulp van Pruisen. Het Duitsland van na het Congres van Wenen bestond nog uit 38 staten of staatjes. Dat was al een hele stap vooruit, want voor de Franse Revolutie waren het er nog meer dan 300. De 38 staten vormden samen de Duitse Bond. In het zuiden was de Oostenrijkse keizer de belangrijkste vorst, in het noorden de Pruisische koning. Ook in Duitsland waren er patriotten die naar eenmaking streefden. Bismarck, de Cavour van Pruisen, wist dat hij de eenmaking moest bevechten ten koste van Oostenrijk. Door een verbond met het koninkrijk Italië verplichtte hij Oostenrijk op twee fronten te vechten. Voor Italië was de inzet de bevrijding van Venetië. Italië werd te land en op zee verslagen, maar Pruisen overwon Oostenrijk. De vredesregeling bepaalde de overdracht van Venetië naar Italië. Alleen de onverbeterlijke Garibaldi zette de strijd verder voor de bevrijding van Trentino.

1.2.5 De bevrijding van Rome (1870)

Nu restte nog Rome zelf, Rome dat onder de bescherming stond van Napoleon. Toen Vittorio Emanuele in 1866 beloofde Rome niet aan te vallen, trok het Frans garnizoen weg uit Rome. Dit was het signaal voor Garibaldi om nog maar eens naar de stad op te rukken. De Fransen waren net op tijd terug om met een internationaal hulpkorps van zoeaven Garibaldi te verslaan.

In 1870 trok Napoleon zijn troepen terug uit Rome om het hoofd te bieden aan een Duitse aanval. Bismarck begreep dat een buitenlandse vijand de binnenlandse eenheid bevordert. Hij lokte daarom Frankrijk in een oorlog. De grootmachten keken gespannen toe. De Europese politiek had de handen vol aan het conflict tussen Frankrijk en Duitsland. Voor Italië lag de weg open. In september veroverden revolutionairen de macht in Rome. De paus bleef, mede op aanraden van Don Bosco, in de stad en trok zich terug in het Vaticaan. Latium kwam bij Italië. Rome werd de hoofdstad.

Italië was nu één, maar de katholieken behielden een onprettig gevoel: hoe kon de paus de internationale kerk leiden als hij onderdaan was van één staat. In tegenstelling met de ontwikkeling in andere staten van Europa bleef katholiek Italië de politiek afwijzen. Met de leuze *nè eletti, nè elettori*, weigerden zij politieke mandaten op te nemen of zelfs te kiezen. Don Bosco was in de volgende jaren dikwijls een bemiddelaar tussen de Kerk en het politiek gezag. Hij koos geen stelling in de politieke conflicten. In de praktijk van elke dag liet hij zich leiden door het evangelie *'geef aan de keizer wat de keizer toekomt'*.

1.2.6 Epiloog

Het revolutiegeweld had 80 jaar over Europa geraasd. In de meeste staten was een liberaal bewind tot stand gekomen: een constitutionele monarchie of republiek. De grondwet verleende persoonlijke rechten aan alle burgers, maar de politieke macht bleef door het belastingskiesrecht voorbehouden aan de rijken. De grondwet beperkte de macht van de vorsten. Een van de laatste restanten van de vorstelijke soevereiniteit was de paus. Twee maanden voor hij zijn politieke macht verloor, hadden de concilievaders hem – als

hoofd van de kerk – onfeilbaar verklaard. Een grotere macht had geen enkele absolute machthebber ooit gehad. Het is een vreemde kronkel van de geschiedenis.

Na zijn politieke eenmaking beleefde Italië nog moeilijke jaren in zijn pogingen de verschillende staatjes ook bestuurlijk één te maken. Het was een grote opgave wetten, belastingen, taksen, onderwijs op elkaar af te stemmen. Er was vooral een grote tegenstelling tussen het zuiden met zijn uitgestrekte landerijen en het noorden waar de industrialisatie op gang kwam. Deze ontwikkeling is minder van politieke dan van sociaal-economische aard. Daarover gaat het volgende deel.

2. DE SOCIAAL-ECONOMISCHE ONTWIKKELING

2.1 De Industriële Revolutie in West-Europa

De revolutie in de politieke structuren veranderde de samenleving grondig. Maar de veranderingen op het sociale en economische vlak grepen nog dieper in op het leven van iedere dag. Aan deze veranderingen heeft de geschiedenis de naam Industriële Revolutie gegeven.

2.1.1 De demografische revolutie

Wijzigingen in bevolkingsaantallen beïnvloedden sterk de maatschappelijke situatie. De industriële revolutie begon met een bevolkingstoename. Eeuwenlang was de bevolking in Europa nauwelijks toegenomen. Het geboortecijfer bedroeg 40 per duizend, maar het sterftecijfer was bijna even hoog. In de tweede helft van de 18e eeuw ontstond er een geboorteoverschot. Niet omdat er meer kinderen geboren werden, want dat is biologisch beperkt, maar omdat er minder mensen stierven. Betere voeding en hygiëne, gunstiger klimaat en minder oorlog bewerkten deze ommekeer. Het verschijnsel begon in Groot-Brittannië en verspreidde zich over Europa. Op 150 jaar (1750 tot 1900) verdrievoudigde het inwonersaantal in Europa. (in Noord-Amerika werd de bevolking 80 maal talrijker). De geschiedenisboeken spreken van de demografische omwenteling. Deze toename stelde de mensheid voor grote problemen. Deze mensenmassa had nood aan eten, aan kleding en onderdak, aan inkomen en werk.

2.1.2 De agrarische revolutie

Om deze vele monden te voeden heeft de landbouw zich aangepast. Naast de akkerbouw ging de boer veel meer aan veeteelt doen. Dat leverde vlees en zuivelproducten op, krachtig voedsel dat de gezondheid van de mensen ten goede kwam. Een nevenproduct van deze omschakeling, de mest, bevorderde de productie. De schapenteelt nam toe en leverde de grondstof voor kleding. De overschakeling op veeteelt vroeg enig vermogen.

Arme boeren konden niet mee met deze vernieuwing. Ze geraakten hun grond kwijt en verhuurden zich als loonarbeiders bij hun geslaagde collega's of gingen werken in de fabrieken.

2.1.3 De arbeids- en handelsvrijheid

Het ambachtelijk systeem (of wat er nog van overbleef) was niet soepel genoeg om voldoende goederen te produceren of werk te creëren voor de aangroeiende mensenmassa. De Franse Revolutie schafte alle standen en alle beroepsprivileges af in Frankrijk en in de veroverde gebieden. De wet Le Chapelier verbood de oprichting van beroepsverenigingen. De Restauratie heeft deze wet niet opgeheven. Zo was de arbeid vrij en kon iedereen arbeider worden. Om de producten van deze massa arbeiders verkocht te krijgen was het ook nodig de handel te bevrijden van alle hinderlijke tolrechten. In 1833 ontstaat zo het Zollverein waarmee alle tolmuren binnen de Duitse Bond werden opgeheven. Zo bereidde de economie de politieke eenmaking voor in Duitsland.

2.1.4 De revolutie in de industrie

In het productieproces wordt de mens met werktuigen voor veel taken vervangen door de machine die aangedreven wordt door mechanische drijfkracht: de stoommachine, de elektrische motor of explosiemotor. De invoering van de mechanische drijfkracht leidde tot een hoge vlucht van de textielindustrie en een toename van steenkool-, staal- en ijzerproductie. De aanleg van spoorwegen betekende op zich al een hele revolutie: het spoor gebruikte grote hoeveelheden ijzer, staal en steenkool, vroeg arbeiders voor aanleg en onderhoud van gebouwen, infrastructuur en machines. In een latere fase ontstaat de massaproductie van verbruiksgoederen.

2.1.5 De fabrieksarbeid en de proletarisering

De invoering van machines in de textielnijverheid leidde tot het ontstaan van fabrieken. De ambachtsman die in zijn werkhuis aan eigen weefgetouw werkte, verdween. Wonen en arbeiden werden zo gescheiden. Het ontstaan van fabrieken leidde tot een grote migratie van platteland naar industriële centra. Grote industriesteden ontstonden. Er kwam ook een sociale migratie op gang. De landbouwbevolking nam af in relatieve maar ook in absolute cijfers ten voordele van industriearbeiders. Sociale groepen als lijfeigenen en ambachtslui maakten plaats voor loonarbeiders en middenstand. Kapitalistische ondernemers verdrongen grootgrondbezitters als belangrijkste sociale groep.

In de fabriek waren de arbeidsomstandigheden onmenselijk. Lange werkdagen, ongezonde en onveilige werksituatie, vrouwen- en kinderarbeid, karig loon. Het loon verminderen was de gemakkelijkste manier om aan kostenbesparing te doen. Als arbeiders tegen deze uitbuiting in verzet kwamen, volgde er een meedogenloze repressie. In 1833 werden in Lyon duizend arbeiders overhoop geschoten. De onderdrukking van de commune in Parijs in 1871 kostte aan 14 000 arbeiders het leven.

Vele arbeiders probeerden de ellende te ontvluchten door naar het buitenland te emigreren. In de 19de eeuw vertrokken gemiddeld een half miljoen mensen per jaar vooral naar Amerika.

2.1.6 De groei van de burgerij en het kapitalisme

De kapitaalkrachtige burgerij in Engeland had de industrialisatie op gang getrokken. Zij kwam als overwinnaar uit de Franse Revolutie en de revoluties van de 19de eeuw. Door de invoering van het cijnskiesrecht bestendigde zij haar macht. Dit ging des te gemakkelijker omdat er een verenigingsverbod (wet Le Chapelier) van kracht was en de fabrieksbazen de politieke macht hadden. In geval van verzet of opstand van het proletariaat hadden zij (of zorgden zij ervoor) de wet aan hun kant (te hebben). De explosieve industriële ontwikkeling vergrootte de rijkdom van de burgerij. Zij investeerde haar financiële middelen in familiebedrijven. Bepaalde industriële projecten zoals de aanleg van spoorwegen waren zo omvangrijk dat familiekapitaal onvoldoende was. Zo ontstonden het bankwezen, de financieringsmaatschappijen en holdings.

2.1.7 De economische crisis

Het is opvallend hoe dikwijls een economische crisis hand in hand gaat met politieke agitatie. In de vroege industriële revolutie waren dit nog agrarische crisissen. Er was te weinig voedsel. De armste bevolkingsgroepen kwamen daartegen in opstand uit hongersnood. Zo een hongertoestand kennen wij in 1788-89, 1825-30, 1846-47. In de politieke revoluties van die jaren wist de burgerij telkens de opstandigheid van de arbeiders te benutten voor hun eigen doelstellingen: het verkrijgen van liberale constituties. Na 1870 zal overproductie in de industrie de economische crisis uitlokken. De industrie leverde meer producten af dan er konden verkocht worden. Arbeiders werden afgedankt om de productie te beperken. Zij waren zonder inkomen en leden opnieuw hongersnood. De opstanden die hiermee gepaard gingen, leidden door invoering van sociale wetten tot verbetering van het lot van de arbeidsomstandigheden en tot democratisering van het politieke leven door geleidelijke uitbreiding van het stemrecht of door invoering van het algemeen stemrecht.

2.2 De sociaal-economische ontwikkeling in Italië

2.2.1 Algemene kenmerken

In Italië kende de sociaal-economische ontwikkeling in grote lijnen dezelfde verschijnselen als in West-Europa. Toch vertoonden de veranderingen ook enkele speciale accenten. De burgerij speelde er een minder belangrijke rol. Zij bezat niet de kapitalen die nodig waren voor een industrialisatie op grote schaal. De adel bleef de belangrijkste sociale groep met overwegend belangen in de landbouw.

De bevolkingstoename kwam er later op gang en is ook minder uitgesproken. In Engeland groeide bijv. de bevolking tussen 1750 en 1850 aan met 162 procent, in Italië slechts met 50. De industrialisatie bleef aanvankelijk beperkt in omvang. Zij deed zich bijna alleen voor in de noordelijke staten. Eerst op het einde van de 19de eeuw brak de industrialisatie op grote schaal door. In Napels-Sicilië handhaafde zich de pre-industriële maatschappij tot in de 20ste eeuw. Tekenend voor de verlate industrialisatie was de zwakke verstedelijking in het midden van de eeuw. Nog 70 procent van de bevolking leefde op het platteland. Italië had in 1900 slechts 16 000 km spoorwegen. In Engeland, Frankrijk en Duitsland bedroeg de lengte van het spoorwegnet respectievelijk 30 000, 38 000 en 52 000 km. Er ging veel aandacht van de beleidsvoering naar de eenmaking. Zo bleef de sociaal-economische ontwikkeling in de kou.

2.2.2 Piëmonte na de napoleontische tijd

Na de nederlaag van Napoleon kwam het leven in Piëmonte terug op gang. De koning herstelde het oude regime, maar sommige dingen waren definitief gewijzigd. De mobiliteit was toegenomen. Vele mensen hadden hun huis en dorp moeten verlaten op vlucht voor oorlogsgeweld, als soldaat van Napoleon of omdat ze mee optrokken met de voorbijtrekkende legers. De honkvastheid was doorbroken. De wegen van Napoleon bevorderden de mobiliteit.

Het economisch leven hernam na het vertrek van de Fransen. De landbouw nam nieuwe gronden in gebruik door het rooien van bossen en het droogleggen van moerassen. De teelt van aardappelen liet toe eindelijk de honger te bestrijden. Er kwamen plantages van moerbeibomen voor de productie van zijde. Het merinosschaap werd ingevoerd. Werkplaatsen en fabriekjes ontstonden voor de verwerking van leer, zijde en wol. Ook in de productie van aardewerk vonden mensen werk.

2.2.3 Turijn bij de aanvang van Don Bosco's werk

Don Bosco bezocht Turijn voor het eerst in 1832. In 1841 vestigde hij er zich. Hij leerde een stad kennen in volle expansie. Tijdens zijn leven verdrievoudigde de bevolking van Turijn: van goed 80 000 tot meer dan 250 000. De snelste groei situeerde zich in de periode 1839-1859, de beginjaren van zijn werk. Turijn was echter geen industriestad zoals het Aalst van priester Daens of zoals de industriestad Manchester waar de bevolking tussen 1800 en 1850 verviervoudigde. De stad kende nog weinig fabrieken. De inwijkelingen vonden vooral werk in de dienstensector en de bouw. De beter gesitueerden in de administratie, later in de drukkerijen, in de diensten voor water en gas. De bouwsector slorpte veel arbeiders op, ook zeer veel jongeren. De zwakkere groepen, als ze al werk vonden, konden terecht als huis- en dienstpersoneel, als hulp in de handel of zij begonnen zelf een straathandeltje. Zeer velen vonden geen werk en kregen het statuut van bedelaar. Zij waren aan strenge wetten onderworpen. Dit belette niet dat werkloze jongeren de straten onveilig maakten en de gevangenissen overvol zaten. In 1845 telde de stad 30 000 armen. Dat is 1 op 4 van de bewoners. Het aantal buitenechtelijke kinderen bedroeg 25 procent. Om de nood van deze marginalen de verlichten werden

veel liefdadigheidswerken opgericht: tehuizen, weeshuizen, scholen, hospitalen o.m. van Cottolengo en markiezin di Barolo. Dit was het publiek waarmee Don Bosco in de jaren 40 in aanraking kwam. Als Don Bosco in 1846 het huis Pinardi huurde, liet hij de omheining van het terrein herstellen om zich tegen de jeugdbendes te beschermen.

2.2.4 De oorlogssituatie (1848-54)

De ontwikkelingen in Turijn fluctueerden mee op de golven van de politieke gebeurtenissen. In 1848-49 werden de economische gevolgen van de oorlogen in Piëmonte moeilijk verwerkt. De landbouw was ontredderd. De prijzen voor basisbehoeften stegen fors. Er was te weinig voedsel of de armen konden het niet betalen. Mede ten gevolge van deze ondervoeding brak in de zomer van 1854 in Turijn de cholera uit waarbij 1 800 mensen stierven, de meesten in Valdocco (in heel het koninkrijk stierven 26 000 mensen).

Als door de liberalisering het verenigingsverbod werd versoepeld, ontstonden er meer en meer verenigingen voor onderlinge bijstand. Ook Don Bosco richtte een bijstandskas op in zijn oratorio. De grondwet van 1848 stond de burgers nieuwe vrijheden toe. De gelijkheidsbepaling gaf rechten aan groepen die voorheen buiten de maatschappij stonden zoals joden en waldenzen. Handelsbelemmeringen werden afgebouwd. De invoering van het decimaal stelsel maakte het gebruik van maten en gewichten eenvormig. Het Italiaans werd de universiteitstaal. Ook Don Bosco maakte gebruik van de persvrijheid en begon, weliswaar zonder succes, met de uitgave van een krant.

2.2.5 Economische bloei (1854-64)

Cavour voerde een actieve economische politiek door het afsluiten van handelsverdragen met de meeste Europese staten en door infrastructuurwerken als de aanleg van kanalen en spoorwegen. Hij moest hiervoor beroep doen op privémaatschappijen, ook buitenlandse o.m. Belgische, want de staatsfinanciën waren er beroerd aan toe. Terwijl er in de jaren '30 nog een overschot was, liep door de oorlog het tekort op tot 120 procent. In 1852 was het gedaald tot 30, in '58 bedroeg het nog bijna 10 procent. In 1867 zal de Italiaanse staat kloosterordes opheffen en hun eigendommen gebruiken om de staatsschuld aan te zuiveren. De economische groei zette zich door tot de beginjaren '60. Nadien begon een moeilijke periode.

2.2.6 Economische terugval (1864-1871)

De verplaatsing van de hoofdstad van het koninkrijk Italië naar Firenze (september 1864) betekende voor Turijn het begin van een moeilijke periode. De bevolking stond heel afwijzend tegenover deze beslissing. Er ontstonden opstandjes, die de politie hard onderdrukte. Velen die met het overheidsapparaat verbonden waren, verhuisden met de regering naar de nieuwe hoofdstad. Onder hen bevonden zich nogal wat geldschietters en weldoeners van Don Bosco. Dit kwam hard aan te meer omdat hij in die periode veel geld

nodig had voor de bouw van de basiliek van Maria Hulp. De verplaatsing van de hoofdstad trof Turijn in die mate dat het bevolkingsaantal terugliep van 218 000 in '64 naar 212 000 in '71.

De sociale gevolgen van de economische terugval verergerden nog door ingrepen van de overheid in de graanprijs (1868). De armen die overwegend leefden van brood en polenta, waren de grootste slachtoffers en kwamen massaal in verzet. Over heel het land kwamen bij opstanden honderden mensen om.

In het Zuiden was de toestand na de oprichting van het koninkrijk nog ongunstiger. Veel gewezen soldaten leefden van banditisme, brandschatten het land en vormden een bedreiging voor de stabiliteit van de nieuwe staat. Vijf jaar, tot 1861, duurde de oorlog van het officiële Italië tegen deze bendes. De balans was droevig: 5 000 doden en de problemen van het Zuiden bleven groot: de overheden verwaarloosden het Zuiden en de bewoners wezen de politieke eenmaking af. In het laatste kwart van de eeuw zullen honderdduizenden emigreren naar Noord-Afrika en Amerika. Don Bosco zal zijn eerste missionarissen opdragen: *'Trek er op uit en zoek onze broeders die door ellende en tegenslag naar een vreemd land gedreven zijn'*.

2.2.7 Italië na de eenmaking

De emigratie wijst erop dat Italië zijn sociaal-economische problemen niet opgelost kreeg. Er was te weinig voedsel en te weinig werk in het land. De demografische revolutie werd onvoldoende gecompenseerd door de agrarische en industriële revolutie. In Rimini werd in 1872 de federatie van internationale arbeidersverenigingen opgericht. Maar Italië kende op dat moment nog geen echt industrieproletariaat.

De meeste industriestaten consolideerden hun economische macht door kolonisatie. Ook Italië zocht vanaf 1885 uitbreiding in de hoorn van Afrika: Tigris, Eritrea en Ethiopië. Deze pogingen kenden maar een matig succes. In Ethiopië werd het Italiaanse leger schandelijk verslagen. In Tunesië leefden veel Italianen, maar het waren de Franse die dit land als kolonie aanhechttten. Hierdoor ontstonden er spanningen tussen beide landen en werden handelsovereenkomsten herroepen. De economische weerslag hiervan was nadelig, want Frankrijk was de belangrijkste handelspartner van Italië.

Het laatste decennium van de eeuw verliep heel turbulent. In Sicilië bezetten de landarbeiders de landerijen van de grootgrondbezitters, een opstand bekend als de *'fasci siciliani'*. Het leger onderdrukte de opstand (1894). In het noorden kwam de industrialisatie op volle snelheid met de gekende sociale uitbuiting van de arbeiders. Bankschandalen en een desastreuze landbouwoogst (trouwens in heel Europa) leidden tot een revolutionair klimaat in heel het land. In 1898 - Don Bosco heeft het niet meer hoeven mee te maken (hij stierf in 1888) - braken proletarische opstanden uit. Dit is veertig jaar later dan in Parijs. Maar de reactie van de machthebbers was dezelfde. In Milaan bijv. bevocht het leger vier dagen lang de arbeiders. Er vallen 80 doden. Velen liepen een veroordeling op. Duizenden verenigingen werden verboden en honderden kranten krijgen versijningsverbod. Een jaar later pleegde een arbeider een moordaanslag op koning Umberto. Een wraakactie. De onderdrukking van de arbeidersopstand was een laatste stuip trekking van liberale burgerij om haar macht te behouden. Nadien begint een democratiseringsproces dat in 1912 bekroond werd met de invoering van het algemeen stemrecht.